

Op zoek
naar een
vriendelijkere
wereld

Scriptie

*Hoe krijg ik vriendelijkheid
in de openbare ruimte?*

Auteur: Selke van de Laar
24 april 2023

Bachelorscriptie
ArtEZ University of the Arts Zwolle
IN_architecture (Ba4)
Studentnummer: 1538487

Begeleidster: Kirsten Poortier

“De mens weet de aarde mooier
te maken en tegelijkertijd ook
hoe deze lelijker te maken.

Voor mij is dit overweldigend en hard.

Ik wil hiervan wegvlechten
en verlang naar een plek waar
alles goed is en waar men
weer liever voor zichzelf,
elkaar en zijn omgeving is.”

de Inhoudsopgave

1	de Inleiding	8
2	de Schoonheid van waar we vandaan komen	12
2.1	het Nietige figuurtje uit het verleden	15
2.2	de Iglo in de Sahara	20
2.3	de Reuzeachtige pergola	23
3	Waar je nu niet zonder kan	33
3.1	Op de vlucht	34
3.2	Gevangen in het kasteel	37
3.3	het “Tussen” tussen het “tussen”	39
3.4	de Lijn die mijn lichaam volgt	36
4	de Zoektocht naar vriendelijkheid	42
4.1	het Verspreiden van vriendelijkheid	48
4.2	de Vlinder	55
5	de Conclusie	60
6	de Literatuurlijst	64

de Inleiding

Afbeelding 1:
Een bezorger van Albert Heijn heeft zich klemgereden.
(Foto: Marco Carels)

(Nieuwe Meerbode, 2020)

“Druk, druk, druk en toch je koelkast gevuld” luidt de slogan van het klemgereden bezorgbusje. De bezorger meende dat hij wel onder deze te lage doorgang heen kon rijden. Wellicht heeft dit kunnen gebeuren door de hoge werkdruk. Hoezo zijn we zo druk geworden dat we ons eten en drinken aan huis moeten laten bezorgen? Waar komen onze boodschappen vandaan? Hoe en door wie zijn deze producten gemaakt? Ik heb geen idee, maar ik weet wel dat men vroeger zelf op zoek ging naar voedsel in zijn omgeving. Ik zou graag mijn eigen moestuin willen hebben om zo weer meer verbonden te raken met de natuur, want we raken vervreemd van mens zijn en waar we oorspronkelijk vandaan komen. We kijken niet meer om naar elkaar, want alles draait om beter en meer zijn en wel zo snel mogelijk. We zijn de vriendelijkheid naar onszelf, elkander en onze leefomgeving aan het verliezen. En juist die hartelijkheid is wat het leven zingeving geeft en ons van persoonlijke crisissen als prestatiedruk, maar ook de angst voor de gevolgen van de klimaatcrisis kan verlossen.

Mijn diepste verlangen is om weer in harmonie met elkaar te leven. We zijn met elkaar op de wereld en niet alleen, we hebben mekaar en de natuur nodig om er weer een gelukkige plek van te maken. Hoe kan ik als ruimtelijk vormgever bijdragen aan het terugbrengen van die vriendelijkheid? Kan ik een scenario, meubel of ruimte ontwerpen die vriendelijkheid stimuleert?

de Schoonheid

van waar we vandaan komen

Ik wil ontsnappen aan de ellende die in de wereld en in mijn persoonlijke leven plaatsvindt. Ik ben hierin niet de enige, want als we teruggaan in de geschiedenis vond er zo'n driehonderd jaar geleden al eerder een "escape" plaats. In dit hoofdstuk ga ik mijn eerste deelvraag aan je beantwoorden: "Waar komt die drang om te vluchten uit het verleden vandaan en waar vluchtte men dan naartoe?" Dit zal ik aan je uitleggen door het ontstaan van het escapisme en de vijf verschillende vormen binnen het escapisme toe te lichten aan de hand van voorbeelden uit de schilderkunst en architectuur.

het Nietige figuurtje uit het verleden

In de 19^e eeuw is de kunststroming “de Romantiek” in Duitsland, Engeland en Frankrijk ontstaan. De eerste reden van het ontstaan van de Romantiek was dat het een reactie was op de rationalistische manier van denken uit de Verlichting. Men wilde niet langer meer een nabootser zijn van de Klassieke Oudheid, volgens zuivere verhoudingen van wiskundige principes, maar vanuit het eigen persoonlijke gevoel werken. In het tijdschrift *De Nieuwe Gids* schreef Nederlands dichter Willem Kloos (1891) in het artikel “Literaire kroniek. Over Verzen van Herman Gorter” dat voor het eerst in de geschiedenis de kunst veranderde in individuele expressie van de individuele emotie. Inspiratie die voortkwam uit imaginatie, verbeeldingskracht en intuïtie zorgde voor authenticiteit, oprechtheid, originaliteit en spontaniteit. Ik vind het mooi hoe dit de weg heeft geopend om traditionele regels los te kunnen laten en te luisteren naar je gevoel, dat wat je menselijk maakt.

Tijdens de Verlichting, voorafgaand aan de Romantiek, vond de breuk met de traditionele kerk plaats. Duits schilder Caspar David Friedrich had de overtuiging dat men hierdoor vervreemd was geraakt van God en de natuur. De mens heeft zingeving nodig in zijn leven en toen het geloof in de kerk verdween, moest er hier iets anders voor in de plaats komen. De kerk gaf de mensen altijd een veilig en geborgen gevoel. Men verlangde naar het verleden, naar de middeleeuwen. Zij hadden het idee dat het leven toen nog puur en zuiver was met zijn wilde onbedorven natuur. Dit wordt ook wel “escapisme” genoemd. Escapisme is de psychologische neiging of gewoonte om de zorgen van het alledaagse leven en de daarbij horende verplichtingen te vergeten. Een escapist trekt zich terug in een “andere wereld”, zoals men tijdens de Romantiek naar verhalen uit de middeleeuwen toe vluchtte. Men trok zich terug in de natuur en naar binnen, daar waar het vertrouwd was. Friedrich gaf dit weer door een eenvoudige, paradijselijke oerwaarheid in zijn schilderijen. Hij schilderde de natuur als een spiegel van zijn persoonlijke gevoelens. Voor hem was dat een mens die werd afgebeeld als een nietig figuurtje in de overweldigende natuur. De eerste vorm van escapisme is wat Friedrich hier tot uitdrukking brengt en dat is de vlucht naar iets dat groter is dan jezelf. Het is een vlucht naar de verbeelding, je fantasieën en dromen. Op deze vorm zal ik in het volgende hoofdstuk dieper op ingaan.

Dit nietige figuurtje is terug te zien in dit schilderij met ruïnes van het klooster Eldena bij Greifswald in Duitsland. Het schilderij is romantisch en behoort tot het escapisme, omdat het overduidelijk is dat er zich hier eerder iets heeft afgespeeld. Het grijpt terug naar de geschiedenis, waar men tijdens de Romantiek naartoe vluchtte om aan de werkelijkheid te ontsnappen, benoemde historicus Enne Koops (2021) in online geschiedenismagazine *Historiek* in het artikel “Romantiek (ca. 1790-1850) – Kenmerken van de stroming.” Er zijn sporen te vinden van hoe mensen in dit

klooster hebben geleefd en daar kun je je een voorstelling bij maken en over fantaseren. De tweede vorm van escapisme is dan ook de vlucht naar het verleden. Het schilderij heeft karakter en een verhaal, want nu is het een geheimzinnige, verlaten plek geworden waar de natuur het weer van de mens overneemt. Het beeld maakt je nieuwsgierig door al zijn doorkijkjes, tussenruimtes en hoogteverschillen. Het nodigt je uit om dichterbij te komen, naar de andere twee nietige figuren toe. De warme gloed die het schilderij heeft, zorgt voor een aangename sfeer en intimiteit.

(Friedrich, 1824-1825)

Afbeelding 2:
Caspar David Friedrich – Ruïnes van het klooster
Eldena dichtbij Greifswald (1824-1825).

Dit schilderij is intrigerend voor mij. Het klooster dient niet meer als klooster, maar er worden nog steeds nieuwe herinneringen gemaakt op deze plek. Er is een huis gebouwd tussen de resten van het klooster. De personen op het beeld laten zien dat het huis nog steeds in gebruik is. Ik wil de geschiedenis niet herhalen, maar ik wil hem koesteren. Ik vind het boeiend dat iets dat afgeschreven is voor de een, potentie is voor de ander. Het verhaal blijft bewaard en wordt verder geschreven. Het zou niet vriendelijk zijn als we uitwissen wat anderen gecreëerd hebben. Ik denk dat we van geschiedenis kunnen leren én ook genieten. Dit brengt mij tot een volgend voorbeeld dat de vlucht naar het verleden nog meer verduidelijkt.

In 1876 werd door Spaans architect Josep Fontserè i Mestre een markthal van gietijzer in de modernistische stijl gebouwd op de perfecte plek voor een nieuwe markt in Barcelona. Het museum “El Born Centre de Cultura Memòria” (2016) licht op hun website toe op de webpagina *El Born Market* dat in 1970 de markt werd verplaatst naar een andere plek in Barcelona. Het oude marktgebouw kwam toen voor een lange tijd leeg te staan. Er werd besloten om er een bibliotheek van te maken, maar al vrij snel nadat men begonnen was met de werkzaamheden werden er oude stadsresten aangetroffen, die van groot belang waren voor de Catalanen en hun geschiedenis. Het waren overblijfselen van huizen, die na de Spaanse Successieoorlog in 1714 zijn verwoest voor de bouw van een citadel. En daar weer onder vond men overblijfselen uit de middeleeuwen. Toen de markthal in de 19^e eeuw werd gebouwd is niet alle historische context van de plek meegenomen. Er ontstond een nieuwe discussie over het gebruik van het gebouw. Was het plan om er een bibliotheek van te maken nog wel goed? Uiteindelijk werd er besloten om het te onderhouden. De opgravingen bleven onveranderd en werden openbaar gelaten en voor publiek toegankelijk. De functie veranderde in een museum over het dagelijks leven van de Barcelonezen eeuwen geleden.

*Afbeelding 3:
El Born Centre de Cultura i Memòria (El Born CCM)
in Barcelona (2013).
(Foto: Barcelona Turisme)*

Het is aantrekkelijk om te zien, te voelen en te ervaren hoe ze de rijke geschiedenis van deze plek terug hebben laten keren. De spanning is voelbaar door het ruwe en zachte contrast dat ontstaat door het samen te laten komen van de pure ruïnes met de perfecte ijzeren constructie. Het is bijzonder om op een plek te zijn en je te beseffen dat op diezelfde plek tweehonderd jaar geleden ook iemand heeft gestaan, maar dan in een compleet andere tijd met een andere tijdsgeest en een geheel ander uiterlijk en dagelijks bezigheden. Maar deze plaats is hetzelfde gebleven en dat zorgt voor de verbinding die je voelt met het verleden, maar ook de mensen uit die tijd. Deze plek heeft herinneringen en zal herinneringen blijven creëren. Dit maakt dat het een warme plek is, ondanks dat de materialen uit ijzer en afgebrokkelde stenen bestaan. Het hoge plafond en de open ruimte zorgen voor die onbereikbaarheid die je als dat nietige figuurtje in de schilderijen van Friedrich doen voelen.

de Iglo in de Sahara

De tweede reden van het ontstaan van de Romantiek was de kritiek op de industriële revolutie die toen plaatsvond. Dit betekende de overgang van handmatige naar machinaal vervaardigde goederen met het ontstaan van grootschalige fabrieken. Belgisch architect Lucien Kroll (1987) schreef in het boek *An architecture of complexity* in het hoofdstuk over “Vriendelijke architectuur” dat de industriële revolutie zorgde voor een proletarisering van het werkende leven. Een voorbeeld hiervan is de lopende band met de arbeider die de mens in een machine veranderde, want doordat alle kennis en vaardigheden worden overgenomen door machines en ook alles geprefabriceerd kan worden, verlies je de verbinding met je werk en zo ook het doel van het bestaan. Kroll schreef over hoe ook de stad wordt georganiseerd alsof het een fabriek is. Er wordt geen rekening gehouden met de context. Elke cultuur had expressieve en poëtische vormen voor haar bestaansredenen. Deze waren altijd al ecologisch en geïntegreerd in de symboliek, het verleden, de cultuur en vooral het landschap. Nu worden er alleen nog maar dezelfde, functionele vormen gebruikt, die identiek zijn in alle culturen. De architectuur heeft haar ecologie met haar verstandhouding met de context, de bewoners, de toekomst, het verleden, het poëtische en de emotie in de steek gelaten. De diversiteit in de wereld verdwijnt doordat de mens alleen nog maar wil waartoe de markt hem verleid of toe dwingt. Dit leidt tot een uitputting van zijn verlangen en zonder verlangen verdwijnt het gevoel te bestaan. De wereld begint te veranderen in een droge woestijn, omdat alles verandert in hetzelfde. Een gevoel van leegte zal ontstaan wanneer alles op elkaar lijkt. Hierdoor begint ook de architectuur op elkaar te lijken, schreef Kroll. (pp. 124)

Ik ben het met Kroll eens dat je architectuur moet maken die onderdeel is van en opgaat in dat landschap. Je moet ontwerpen met materialen afkomstig uit die regio, met handwerk en traditionele manieren van bouwen en vanuit de gewoontes en tradities van de mensen die daar wonen. Als je dit niet doet zal uiteindelijk alles op elkaar gaan lijken en dat is zonde, omdat we zo'n diverse aarde hebben. We moeten koesteren wat er is en is geweest en daarop verder bouwen, zoals ik al aangaf bij het klooster van Friedrich en de markthal van Fontserè i Mestre. Daarom is het nationalisme dan ook de derde vorm van het escapisme. Het eigen land met eigen taal, geschiedenis, traditionele normen en waarden werden tijdens de Romantiek

verheerlijkt. Deze nationalistische gevoelens zijn aan het verdwijnen, omdat grenzen vervagen door handel, massatoerisme en allerlei culturen die zich nu met elkaar vermengen en door elkaar heen gaan wonen. Ik denk dat dat goed is voor de gelijkheid in de wereld, maar een landschap kun je niet verhuizen, want je kunt geen iglo bouwen in de Sahara. De architectuur van tegenwoordig is niet meer plaatsgebonden. Alles wat nu gebouwd wordt, zou in elk land kunnen worden neergezet.

De opbouw van dorpen en steden bestaat nu uit lange, evenwijdig lopende en recht aan elkaar gelegde wegen met daarnaast gebouwen, dwars door een landschap heen geplaatst. Er wordt nauwelijks naar de omgeving gekeken of hoe mensen zich verplaatsen in het desbetreffende gebied, hierdoor ontstaan onder meer “olifantenpaadjes.” Dat zijn niet-officiële fiets- of wandelpaden die in de loop van de tijd bedoeld en onbedoeld door gebruikers zijn gecreëerd. Scherpe hoeken zijn ook niet altijd bevorderend voor de doorstroming in het verkeer. Ik zie de wegen liever meebewegen met hun omgeving, een natuurlijke vorm behoudend, want dat maakt de wereld ook vriendelijker. In de natuur en in het leven bestaan geen rechte lijnen. Het olifantenpaadje is overduidelijk de beste route, maar dan vind ik dat deze veranderd moet worden in de hoofdweg en zou moeten worden verhard, zodat de huidige weg kan worden afgebroken. De olifantenpaadjes zijn nu “gevaarlijke” afsnijdroutes die men wil nemen vanwege de haast die we in ons leven hebben. Het groen wordt beschadigd en kuilen en modderpoelen ontstaan. Gevaarlijke situaties kunnen ontstaan bij de aansluitpunten bij het andere verkeer, omdat dit afwijkend is van de normale te verwachten situatie. Voor een experiment tijdens mijn afstudeerproject laat ik er een paddentrek plaatsvinden om zo het olifantenpaadje te doen laten verdwijnen. Nu zullen de mensen er niet meer doorheen wandelen of fietsen.

Afbeelding 4:
Paddentrek over een olifantenpaadje in het centrum van Zwolle.
(Foto: eigen beeld)

Ik begrijp dat door de invloed van de groter wordende wereld alles meer op elkaar begint te lijken. Daarom dient er gekeken te worden naar daar waar de gebruikers van de wereld zelf hun eigen accenten en structuur aanbrengen om deze over te nemen in het totaalbeeld.

de Reuzachtige pergola

De Nederlandse historica Ileen Montijn (2002) heeft het in haar boek *Naar Buiten! Het verlangen naar landelijkheid in de negentiende en twintigste eeuw* over de transitie naar buiten toe sinds de industrialisatie. Het westen is namelijk gericht op de stad, want daar komt de welvaart vandaan. Nadat de maatschappij economische groei heeft ervaren, verlangt men naar buiten. De stedelingen die rijk genoeg waren, konden zo af en toe de stad ontvluchten en tijd doorbrengen in een villa op het platteland. Door het verharderen van doorgaande wegen en de komst van de trein werd “buiten” beschikbaar voor een nog grotere groep mensen. Men verlangde naar de schoonheid van het platteland, omdat de stad steeds viezer en voller werd. De Nederlands naturalistisch schrijver Israël Querido wordt aangeduid in het boek van Montijn waarin hij de mensen uit de stad brutaal en ontaard noemt. De stad maakte mensen slecht en egoïstisch. In zijn eigen boeken schreef hij dat men uit de stad verrast was door de vriendelijkheid, hulpvaardigheid en gastvrijheid van de mensen op het platteland. Mensen in de stad waren overspannen, nerveus, gejaagd en hadden een verminderde levensvreugde schreven Nederlandse voortrekkers van het “biologisch reveil” Eli Heimans en Jac. P. Thijsse in een boekje over het Vondelpark uit 1901, dat ook door Montijn benoemd wordt. Dit gedrag werd veroorzaakt door afwijking van de natuur en het gebrek aan de eenvoudige, natuurlijke leefwijze. Het is noodzakelijk om natuur om ons heen te hebben om de vriendelijkheid te bevorderen en dit kan dan ook worden gezien als de vierde vorm van escapisme.

Ik ben ervan overtuigd dat wanneer deze harde scheidingslijnen zullen vervagen, vriendelijkheid terug zal keren en ons dichterbij elkaar zal brengen, daar waar we oorspronkelijk vandaan komen. Het grootste deel van mijn leven heb ik in een straat met twee-onder-een-kap woningen gewoond. We hadden goed contact met de burens, een mooie tuin met groene afscheidingen en bomen, maar door het rasterpatroon voelde het niet natuurlijk, alsof je allemaal in je eigen grote hok leefde. Waarom moet elk huishouden een eigen netjes verzorgde tuin hebben? De spullen die hiervoor nodig zijn staan in een schuurtje, ook de spullen die we maar een of twee keer per jaar nodig hebben. Zouden we er niet een grote natuurlijke tuin van kunnen maken? Dit is opnieuw een voorbeeld dat laat zien dat we vervreemd raken van onszelf door al de luxe die we voor onszelf hebben gecreëerd. Tegelijkertijd

vergemakelijkt het je leven, maar maakt het ook ingewikkelder. Hoe ik het graag voor me zie is wonen in een unieke vorm, gevormd door de natuur, met een grote gezamenlijke tuin dat beschikt over een grote buitenkeuken en een voedselbos, een ontworpen bos dat zichzelf in stand houdt en voedsel en onderdak biedt aan ontelbare soorten organismen. Overal waar ik kijk, wil ik de natuur kunnen zien. Ik denk dat op deze manier de buitenomgeving inrichten vriendelijkheid versterkt, omdat je zorgt voor iets gemeenschappelijks en daarlangs onderlinge contacten bevordert. Waarom delen we niet meer met elkaar? Dit zou een hoop tijd en geld schelen om niet elke week meer bezig te zijn met het onderhouden van je woning en je krijgt meer verbinding met je medemens.

Zoals de mensen hier op deze afbeelding zou ik door de stad heen willen wandelen, alsof het een groot park, bos of jungle is. Rondom mij is bebouwing én natuur en niet meer alleen maar bestrating, steen en een eenzame boom. Ik wil dat het voelt alsof ik binnen in het buiten ben en dat ik door de beleving vergeet wat het echte verschil tussen binnen en buiten is. Wat is binnen eigenlijk, want we zijn toch altijd buiten? Waarom zijn we eigenlijk binnen als we oorspronkelijk van buiten komen? Ik ben ervan overtuigd dat als we meer het "buitengevoel" ervaren dit de vriendelijkheid stimuleert, zoals ook uit het boek van Montijn naar voren komt.

*Afbeelding 5:
Straten zouden er zo uit moeten zien.
(Foto: MUST)*

(LEVS architecten, 2020)

In Nederland bevinden we ons meer binnen, want we willen onszelf beschermen tegen het weer en onze bezittingen beschermen tegen het moeten delen met anderen, met als gevolg dat we ons afzonderen van de drukte. In Spanje speelt het leven zich meer buitenshuis af. Natuurlijk hebben zij daar het voordeel van het klimaat met minder periodes van langdurige regen, waardoor ze minder ruimte in hun woning hoeven reserveren om deze periodes door te komen. Ik vind het hard en niet aangenaam om binnen in een kamer te zitten met gesloten ramen en deuren. Ik wil het liefste dat de kozijnen er gewoon uit worden gehaald, zodat buiten het binnen kan binnendringen. Ik wil de vogeltjes horen fluiten en de frisse lucht van buiten kunnen inademen en door het huis horen razen. Ik wil opvangen wat de andere bewoners aan het doen zijn en zien wat er zich in de andere kamers afspeelt.

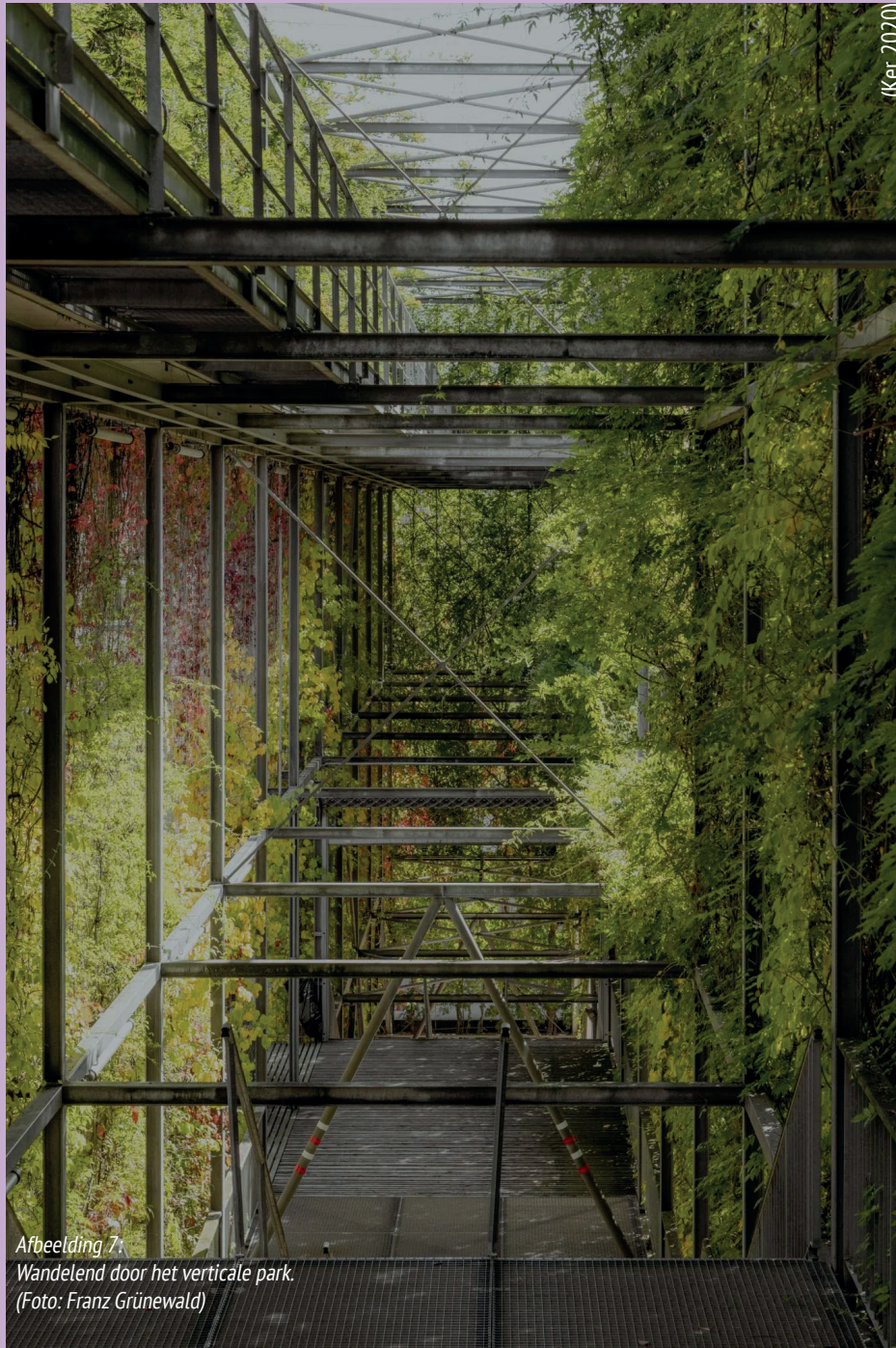
Afbeelding 6:
MFO-Park van architecten Burckhardt + Partner en Raderschallpartner in Zurich (2002).
(Foto: Franz Grünewald)

Wanneer je deze afbeelding van het MFO-Park bekijkt, kun je je afvragen of je nu binnen of toch buiten bevindt. Je bent omringd door vegetatie en er is ook een structuur boven je hoofd dat een dak suggereert en dit creëert een veilig en beschermd gevoel. Tegelijkertijd voel je ook de wind om je heen blazen en word je nat van de regen. Je bevindt je nu in het “tussen.” Hier is waar vriendelijkheid plaatsvindt door

de zachte onbewuste overgang tussen binnen en buiten. Voorheen bevond zich op deze plek een gieterij die vervuiling van onder andere bouwafval, zand en as met zich meebracht. Schrijfster en redacteur Anna Dorothea Ker (2020) schreef over het “MFO-Park” in een artikel van online kunst- en designmagazine *Ignant* dat de Zwitserse architecten Burckhardt + Partner en Raderschallpartner de levenskwaliteit terug wilden brengen voor de bewoners in deze wijk. Daarom creëerde zij een hoog gebouw, dat het verleden in zijn vorm erkent, met een overvloed aan groen. Ze hebben een atrium, een centrale ruimte, laten ontstaan waarin een samenspel van licht en schaduw grafische patronen over de vloer laten verroeren en waardoor steeds veranderende plekken ontstaan.

Het MPO-Park is voor mij te vergelijken met een reuzeachtige pergola. Ik herinner me de zomers in Frankrijk en Italië waar we de hele dag door aten onder de pergola's met druiven(regen). Ik heb me altijd verwonderd over een muur loze buitenruimte die ook als binnen aanvoelde door een dak van groen. Ik weet nog dat tijdens het bezoek aan dit park het aanvoelde alsof deze plek er altijd al is geweest en dat de natuur dit zelf heeft gecreëerd. Via de trappen kun je de structuur beklimmen, op weg naar een panoramisch uitzicht over de omliggende wijken. De weg naar boven biedt verschillende perspectieven vanuit holle gangen en hangende balkons die perfect zijn voor activiteiten als openluchtconcerten, filmvertoningen en uitvoeringen. De honderd verschillende plantensoorten voeden zichzelf door opgevangen regenwater in een ondergronds opslagsysteem. Het is fraai hoe het MFO-park met de seizoenen mee verandert. Het idee van een verticaal park vind ik sterk. Ik vraag mij af waarom we voornamelijk kantoren en woningen verticaal bouwen en geen festivaltoeren hebben of een wildwaterpark dat de lucht in gaat.

Eerder benoemde ik al dat het leven van de mens zich steeds meer binnen afspeelt, terwijl men weet dat de natuur eigenlijk onze leefomgeving hoort te zijn. Dit park biedt genoeg ruimte in de zon of in de schaduw om te kunnen verblijven voor een langere tijd. De reden dat ik me vaak niet buiten bevind wanneer het lekker weer is, is omdat ik dan mijn laptopscherm niet meer kan lezen, maar in een park als dit zijn er steeds voldoende schaduwplekken om dit te voorkomen. En hoewel ik dan nog steeds in mijn eentje op mijn laptopscherm kijk en werk, zit ik wel tussen andere mensen omringd door natuur. We zouden meer eenvoudiger en minimalistischer moeten gaan leven en wonen. We moeten een stap terug doen en weer in de natuur gaan wonen om die vriendelijkheid terug te kunnen krijgen.

(Ker, 2020)

Afbeelding 7:
Wandelend door het verticale park.
(Foto: Franz Grünewald)

Afbeelding 8:
Het licht- en schaduwspel en de vloer van gerecycled glas.
(Foto: Chris J. Wood)

(Wood, 2016)

En dan zijn we aan het einde gekomen van het eerste hoofdstuk. De vraag “Waar komt die drang om te vluchten uit het verleden vandaan en waar vluchtte men dan naartoe?” kan beantwoord worden. Namelijk dat de mensen zich afkeerden tegen de gevolgen die de industrialisatie met zich meebracht door het loslaten van de rede en te luisteren naar het gevoel. Men vluchtte in fantasieën, het verleden, nationalisme, de natuur en het exotisme. De fantasieën en het exotisme zullen in het volgende hoofdstuk verder toegelicht worden.

Waar je nu niet zonder kan

Het vorige hoofdstuk ging over waarom en waarnaartoe men vroeger vluchtte. Dat brengt mij tot de volgende vraag: "Waarom wil men, waaronder ikzelf, tegenwoordig nog steeds vluchten? Want nu leven we in een compleet andere periode. Heeft de vlucht dan altijd nog bestaan? Is er een tegenbeweging ontstaan? En waar gaat die vlucht nu dan naartoe?"

Op de vlucht

Voor de mensen tijdens de Romantiekperiode, en nu ook voor mij, veranderde dat verlangen naar andere culturen, het “mooie” van het verleden, het “ideale” van sprookjes en de ongerepte natuur in een daadwerkelijke vlucht uit het hier en nu.

Altijd al heb ik een sterk verlangen gehad om te reizen, omdat ik me dan pas echt vrij voelde. Mijn ouders namen ons altijd mee op hun rondreizen. Ik was daar dan alleen voor avontuur, samen te zijn en om me te laten inspireren. Daar kon ik in het moment leven en was ik even verlost van mijn drukke leventje in Nederland. Ik vind het heerlijk om in een land te zijn waar ik de taal niet spreek, de keuken niet ken, me in een ander klimaat te bevinden en continue nieuwe indrukken op te doen. Dan voel ik pas echt dat ik leef. Dit verlangen wordt “Wanderlust” genoemd en is een afkering van de saaiheid van het dagelijkse leven en van routine. Oftewel het exotisme en dit is dan ook de vijfde en laatste vorm van escapisme uit de 19^e eeuw. Het exotisme is de voorkeur hebben voor het vreemde en dat maakt dus dat vakantieland zo interessant.

Voor al een langere tijd wil ik graag verdwijnen en opnieuw beginnen. Toen ik vorig jaar de kans kreeg om voor stage zes maanden in Barcelona te wonen, voelde dat als een nieuwe start. Ik vond daar de rust terug en wat echt belangrijk is in het leven. Ik leerde daar om te stoppen met haasten en in het moment te leven en jezelf te omringen met mensen om wie je geeft. Voor eventjes was ik weer gelukkig. Het was een klap in mijn gezicht toen ik weer terugkwam in Nederland. Hier ervaar ik het leven namelijk als gehaast. Iedereen is altijd druk en onderweg. Jammer genoeg doe ik hier net zo hard aan mee. Er is nauwelijks ruimte voor spontane momenten. In Barcelona heeft niemand een agenda en men ziet wel wat de dag hen brengt. Het is daar doodnormaal om op een wildvreemde af te stappen en voor te stellen om even een koffietje te gaan drinken. Tijdens mijn lunchpauzes maakte ik altijd een wandeling door het centrum en kwam ik terug met een nieuwe vriend of een plan om in de avond te gaan doen.

Sinds jongs af aan zie ik hoe mijn ouders altijd bezig zijn. Zij komen allebei uit een boerenfamilie en dat was hard werken. De mensen in mijn omgeving verwachtten

dat ik net als hen ben, het goed doe op school en ze willen dat ik er altijd bij ben, want dat is gezellig en “het druk hebben is goed.” Een gevoel van altijd bezig moet blijven achtervolgt me en dat ik vooruit moet blijven gaan, want stilstaan is doodgaan. Naast dat men van mij veel verwacht, leg ik ook mijn eigen lat heel erg hoog. Het voelt alsof ik op meerdere plaatsen tegelijk moet zijn en het is vermoeiend om dat allemaal waar te maken. Mensen zijn ongeduldig, direct en hard. Men vraagt hoe het met je gaat en hoopt dat je antwoord dat alles goed gaat, want eigenlijk hebben ze helemaal geen zin en tijd om te horen dat het niet goed met je gaat en er over te praten. Ik mis warmte, vriendelijkheid en dat men de tijd en aandacht neemt voor elkaar. Om mij heen zie ik mensen lijden door prestatiedruk. We klagen en werken ons hele leven lang om vervolgens met pensioen te gaan en pas dan te gaan genieten, maar dan zijn we eigenlijk alweer veel te oud. We kijken dan terug op ons leven, dat in een flits voorbij is gevlogen, vol met spijt. De snelheid waarin we terecht zijn gekomen is niet meer menselijk.

Voor het vak meubel heb ik letterlijk een vlucht naar buiten toe, uit het schoolgebouw, gecreëerd. Een van de andere dingen die ik aangenaam vond aan Barcelona en stagelopen was dat thuis weer veranderde in echt “thuis.” Thuis als in een veilige plek waar je tot rust kan komen. Je hoeft niet meer te denken aan werk en kunt echt ontspannen. Je had weer een avond vrij waarin er niet constant een stemmetje aan je hoofd zeurde “Hé, ga eens huiswerk maken jij.” Ik kon eindelijk weer doen wat ik het liefste deed en dat is met anderen samen zijn en hobby’s oppakken die ik verwaarloosd had. Ik was weer in balans. Zoals ik eerder al het “tussen” benoemde tussen oud en nieuw bij de markthal en in het voorbeeld van het buiten en het binnen in het verticale park zie je deze in de vriendschapsslurf terugkomen. In de vriendschapsslurf komt nog een derde “tussen” naar voren, namelijk het “tussen” tussen het interieur en het exterieur. Zoals een verwarmingselement, want die kun je wegwerken in de muur en dan behoort deze bij het exterieur, terwijl de verwarming dient aan het interieur. Het raamkozijn is een meubel dat je kunt gebruiken in het interieur, maar het is ook een onmisbaar onderdeel van het exterieur. Je kunt in het kozijn zitten en via het raam de was buitenhangen, maar het zorgt ook voor ventilatie van de ruimte en licht om te kunnen zien. De vriendschapsslurf is een verlangen en vlucht met elkaar naar binnen en naar buiten toe. Het doet je denken aan het sprookje van Rapunzel, die opgesloten zat in een hoge toren en met haar lange haar uit het raam kon klimmen om weer vrij te zijn. Dit is het “tussen” dat het buiten en het binnen met elkaar verbindt en waar het contact met anderen begint.

Je kunt in de aan elkaar geknoopte kleden, in de vlucht, blijven hangen en je in het “tussen” begeven. Dit kan een plek zijn om te verblijven en weer iets voor jezelf of samen te doen.

Afbeelding 9:
De vriendschapsslurf.
(Foto: eigen beeld)

Gevangen in het kasteel

In de 19^e eeuw begonnen we met deze gehaaste samenleving en nu dwingt de 21ste eeuw ons tot een tempo dat bijna niet meer vol te houden is. De toenemende versnelling laat ons achter met het gevoel dat we het contact met de aarde zijn verloren. Net als onszelf putten we ook haar uit. Er is meer dan genoeg voor iedereen, maar ons huidige systeem, het kapitalisme, is gericht op meer en meer willen en groei en dat kan onze aarde niet aan en hierin ligt ook de oorzaak van de klimaatcrisis.

Via technologie proberen we nieuwe vormen te ontdekken waarmee we deze snelheid aankunnen, maar deze leiden alleen maar tot een hogere snelheid. We hebben de computer ontwikkeld om ingewikkelde berekeningen sneller te kunnen maken en dit zou ons rust moeten verschaffen, maar door de ontwikkeling van de computer zijn er zoveel andere dingen bij gekomen die het leven nog sneller maken, waardoor er nog meer rust ontbreekt. We worden zo alleen nog maar meer van onszelf en de natuur verwijderd. We leven in een maatschappij die de illusie creëert dat het leven alleen maar fantastisch moet zijn, maar perfectie is niet menselijk. Ik denk dat we juist die imperfectie moeten omarmen. Nu is er steeds minder of geen ruimte om te kunnen falen.

De prestatiedruk en klimaatcrisis zorgen ervoor dat ik weg wil vluchten, maar dat gaat niet meer, omdat ik nu weet wat er in de wereld speelt en me verantwoordelijk voel. Ik maak me grote zorgen, omdat het kapitalistische systeem waar we nu in zitten pure zelfmoord is. Er gaat een tijd komen dat het antropogeen, alles wat van menselijke oorsprong is, of door de mens wordt teweeggebracht, zal verdwijnen. Maar toch niet nu al? Ik wil niet op zo'n tragische wijze overlijden, wanneer er nog genoeg oplossingen zijn. We moeten er samen alles aandoen om onszelf en de aarde weer gezond en gelukkig te laten zijn.

Ondanks alles denk ik nog steeds dat het goed kan komen. Ik blijf dromen en fantaseren over de toekomst en deze ziet er voor mij nog steeds rooskleurig uit. Ik denk dat ik vroeger te veel tijd heb doorgebracht in het sprookjesbos in de Efteling en te veel films van Disney heb bekeken en boeken over prinsessen gelezen.

Het onbereikbare kasteel van Doornroosje in de Efteling heeft iets intrigerends. Bij de meeste attracties kon je doorheen lopen en naar binnen kijken, maar hier zag je alleen een kasteel van veraf dat werd overgenomen door de natuur, omdat iedereen er in een honderd jaar durende slaap was gevallen. Het mysterieuze element in de architectuur maakt het romantisch wat weer bevorderend is voor vriendelijkheid. In sprookjes zitten levenslessen die ons betere mensen maken en helpen ons om veerkrachtiger, vriendelijker en intelligenter te worden. De verhalen over avontuur en onbereikbare liefde hebben mij gevormd. Het is geen toeval dat ik nu een lange afstandsrelatie heb met een jongen uit Venezuela, Zuid-Amerika. "Sehnsucht" is een emotie die een immense hunkering aanduidt naar een persoon of zaak, waar men van houdt of die men begeert, verbonden met een intens gevoel van pijn door de onbereikbaarheid van het object van begeerte.

Afbeelding 11:
Het onbereikbare kasteel van Doornroosje in de Efteling.
(Foto: Adri van Esch)

het "Tussen" tussen het "tussen"

Ik werd me voor het eerst bewust van de effecten van het "tussen" door Nederlands architect Aldo van Eyck (2004). Later zag ik dit "tussen" terugkeren in het eerdergenoemde "tussen," zijnde de ruimte tussen het binnen en het buiten, het oude en het nieuwe en het "tussen" in het interieur en het exterieur. In het boek *'Dat is architectuur' Sleutelteksten uit de twintigste eeuw* in de paragraaf over "De ontdekking van de ruimte" wordt er geschreven over Van Eycks zijn ideeën. Hij hield meer van fantasie dan van het verstand en meer van poëzie dan van cijfers. Van Eyck vond dat de ratio het niet altijd duidelijker maakt en duidelijkheid ook maar iets kleinzielig is.

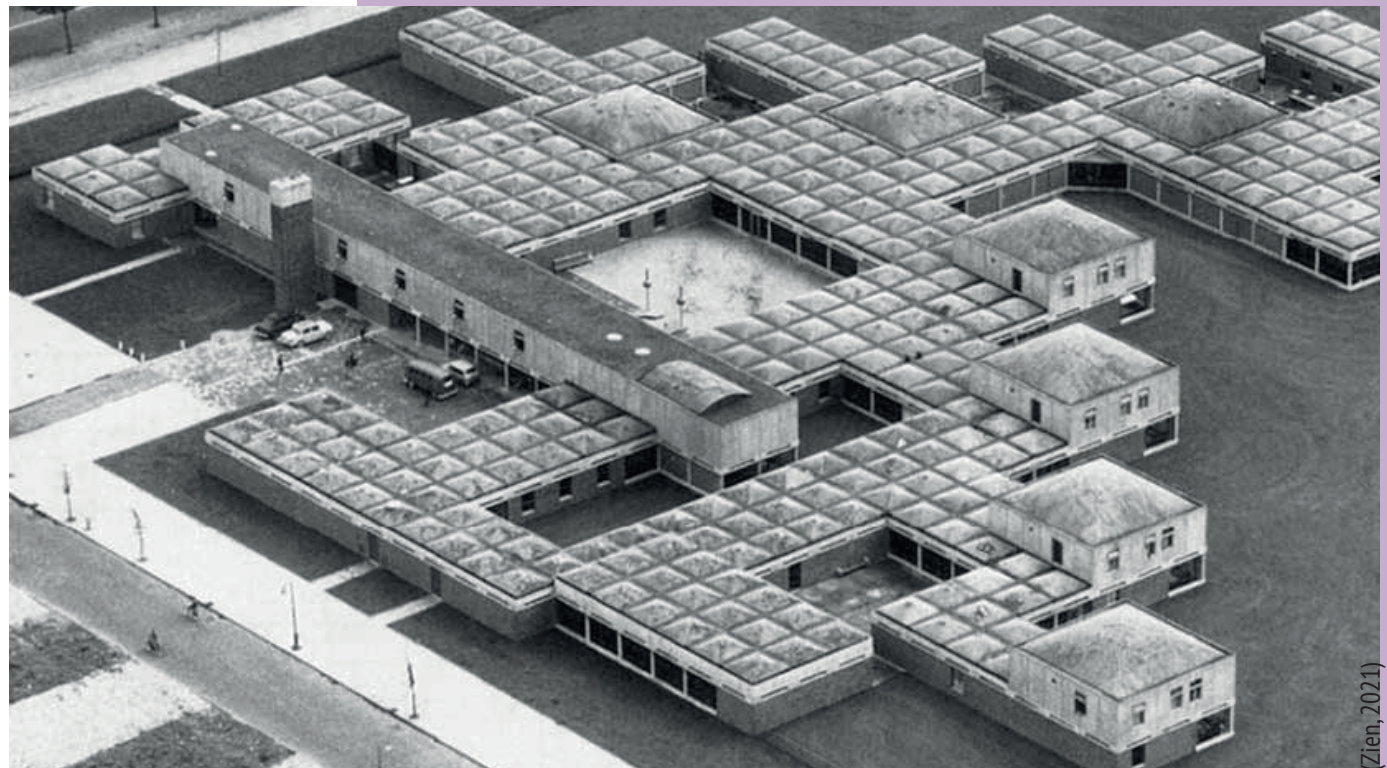
Ambivalentie is wispelturigheid, je wilt iets en tegelijkertijd ook weer niet. Van Eyck laat deze twijfel in zijn architectuur zien. Hij noemt deze twijfel een duofenomeen met het "tussen". Dit is romantisch, want het is bedreigend en plezierend tegelijkertijd. Je kan niet kiezen en dat laat je langer lijden. En als je dan kiest, is het nog niet goed, want eigenlijk wil je beide. Het ene moment heb je alles of een van de twee en het andere moment is er niks meer over. Het idee van relativiteit staat voor Van Eyck centraal. Hij bedoelt hiermee het samenbrengen van twee contrasterende dingen die bij elkaar horen. Buiten zou niet kunnen bestaan zonder binnen en hard zou niet hard zijn als er geen zacht zou zijn. Zoals het "tussen" dat ook aanwezig is in de eerdergenoemde voorbeelden met de markthal, het park en de vriendschapsslurf. Ik vind het ontroerend dat het een niet zonder het ander kan bestaan. Het is zoals de "Sehnsucht" die je hartstochtelijk doet verlangen naar de ander. (pp. 782-789)

Van Eyck zijn architectuurtaal kent vier begrippen: identiteit, reciprociteit en de eerdergenoemde relativiteit en het duofenomeen met het "tussen". Deze beschrijft Van Eyck (1960-1961) in een artikel genaamd "De milde raderen van de reciprociteit" in het architectuurtijdschrift *Forum*, nr. 6-7. Reciprociteit gaat over wederkerigheid; de bereidheid om een dienst te verlenen in de verwachting van een wederdienst. Van Eyck was zeer geïnteresseerd in de wijze waarop tegengestelden zich tot elkaar verhouden. De drempel is voor hem het overgangsfenomeen tussen twee contrasten en waar het "tussen" vorm krijgt. De drempel is het "tussen" tussen buiten en binnen en het "tussen" tussen huis en stad. De drempel is voor hem een essentieel onderdeel in de architectuur.

Vanaf 1954 ontwikkelde hij het idee van de “configuratieve discipline”. Dit is een ontwerpmethode die ervoor zorgt dat een contrast, bijvoorbeeld deel en geheel, elkaars identiteit versterken. Deel en geheel horen bij elkaar, waardoor het gemakkelijker is om elkaars identiteit te vergroten. Bijvoorbeeld een stad moet een herkenbare en betekenisvolle structuur, een geheel, hebben. Om dit te bereiken is een veelheid van aan elkaar gerelateerde delen nodig, want als je alle delen samenvoegt, ontstaat er een geheel. Wanneer je alle gehelen bij elkaar brengt, krijg je weer een deel. Deel en geheel zijn dus elkaars spiegelbeeld. In de spiegel kunnen conflicterende tegenpolen hun reciprociteit terugvinden. De spiegel is het “tussen” waar deze verzoening plaatsvindt. Het duofenomeen, deel en geheel, zal zichzelf herstellen, omdat contrasten altijd iets voor elkaar zullen betekenen, want ze kunnen niet zonder elkaar bestaan. (pp. 56-58)

Het Burgerweeshuis dat Van Eyck in Amsterdam bouwde, geldt als voorbeeld voor dit configuratieve ontwerpen. Het weeshuis bood onderdak aan honderdvijftientig kinderen. Het Burgerweeshuis behoorde tot de voornamelijk Nederlandse architectuurstroming het structuralisme. Bij het structuralisme staat de mens centraal, gericht op zijn sociale contacten en waar reciprociteit plaatsvindt. Om die sociale contacten uit te lokken werd multifunctioneel ruimtegebruik ingezet, want dat zou veel verschillende mensen uitnodigen tot ontmoetingen. Multifunctionaliteit zorgt wel voor onoverzichtelijkheid vanwege complexe bouwsels met trappetjes, nisjes en steegjes, maar tegelijkertijd brengt dit onoverzichtelijke karakter hierdoor wel levendigheid en intimiteit met zich mee. Het structuralisme wordt daarom ook wel de ontmoetingsarchitectuur genoemd.

*Afbeelding 10:
Het Burgerweeshuis van
architect Aldo van Eyck
(1955-1960).
(Foto: Zien360)*

(Zien, 2021)

De opvallende structuur van het huis komt mede door het specifieke levenspatroon van de kinderen. Hierdoor is de structuur niet flexibel en in een vaste, algemene vorm. Het viel niet mee om de kinderen elkaar te laten ontmoeten, want het gebouw is massief, afwerend en wordt al gauw een ophoping van kinderen. De kinderen zijn in zo'n groot aantal en zo erg van elkaar verspreid dat zij elkaar nauwelijks (her)kennen. Daarnaast is het weeshuis wat grillig door weinig zonlicht en omheiningen en het vele gebruik van kubistische vormen en de materialen steen en beton. De online kunstkrant “Kunstbus” (2016) schreef over het *structuralisme* dat zij hierdoor vaak een streng uiterlijk kregen, maar dat het desondanks wel een geheel naar buiten toe bleef. Het is tegelijkertijd een eenheid en een verscheidenheid, zoals de relativiteit is, omdat de bouwvoorde voor binnen en buiten hetzelfde waren. Naar mijn mening kun je hieruit concluderen dat het gebouw door deze strenge structuur en ophoping van kinderen niet vriendelijk genoeg was.

de Lijn die mijn lichaam volgt

De Arts & Crafts-beweging was een reactie op de industriële revolutie die plaatsvond in de 19^e eeuw in Groot-Brittannië. Engels architect Augustus Welby Northmore Pugin en Engels criticus John Ruskin zagen dat de wereld om hen heen lelijker aan het worden was. Door de komst van fabrieken kon nu alles snel en goedkoop worden geproduceerd en daardoor verloren de producten hun kwaliteit en schoonheid. De Engelse ontwerper William Morris is de grondlegger van de Arts & Crafts beweging en zijn streven was om van vakmannen kunstenaars te maken en van kunstenaars vakmannen om zo het beste product te kunnen vervaardigen. In de colleges over Arts & Crafts en Art Nouveau werd duidelijk dat zij vormgeving gaven vanuit gevoel en inspiratie vonden in de natuur. (M. Ryckaert, persoonlijke communicatie, 2020-2022)

Uit de Arts & Crafts-beweging vloeide de Art Nouveau voort. Het "Hortamuseum" schreef op hun webpagina over *De Art Nouveau* dat het doel van

deze stijl was om de leefomgeving te verfraaien en een volledige geïntegreerde eigentijdse beleving te creëren. De Art Nouveau was theateraal en om te imponeren. Er was aandacht voor detail, want alle elementen van het gebouw, zelfs deurklinken, sloten en schakelaars moesten worden ontworpen door de architect. Om eenvoudige elegantie te creëren werden materialen gebruikt die er duur en klassiek uitzagen.

De ornamenten zijn afgeleid van de natuur, want het bestuderen van een plant stemt overeen met het begrijpen van een constructief systeem dat zowel toepasselijk is op de architectuur als op de voorwerpen. Een modern materiaal in deze periode was ijzer. Ijzer maakte organische, asymmetrische en dynamische rondingen mogelijk, die weer het gevoel van beweging weergaven. Ik ben elke keer weer onder de indruk van deze beweeglijke vormen. Nergens zijn hoekjes waar je je aan kunt stoten, want alles is rond en zacht. De natuur heeft geen rechte en strakke vormen, dus we moeten ons daar ook niet mee omringen.

We kunnen materialen als hout en ijzer bewerken tot meer ronde vormen, maar waarom zijn er dan alleen maar meubels op de markt die bij een interieur passen met rechte hoeken? Het te kort aan tijd hebben en daardoor voor de makkelijkste en snelste optie te moeten gaan, want hout ombuigen kost ook meer tijd, heeft eraan bijgedragen dat deze kunststroming verloren is gegaan. De aandacht verliezen voor detail is ook een vorm van onvriendelijkheid.

De socialistische Belg Victor Horta was een Art Nouveau architect. Hij heeft zijn eigen huis met atelier ontworpen, wat tegenwoordig een museum is. Toen ik hier doorheen wandelde, voelde het alsof ik terugging in de tijd en me in een sprookje bevond. Doordat over de kleinste details voor verlichtingsarmaturen tot handdoekrekjes is nagedacht, voelt het compleet en perfect. Ik geniet van hoe mijn hand perfect in de trapleuning past en naar beneden glijdt.

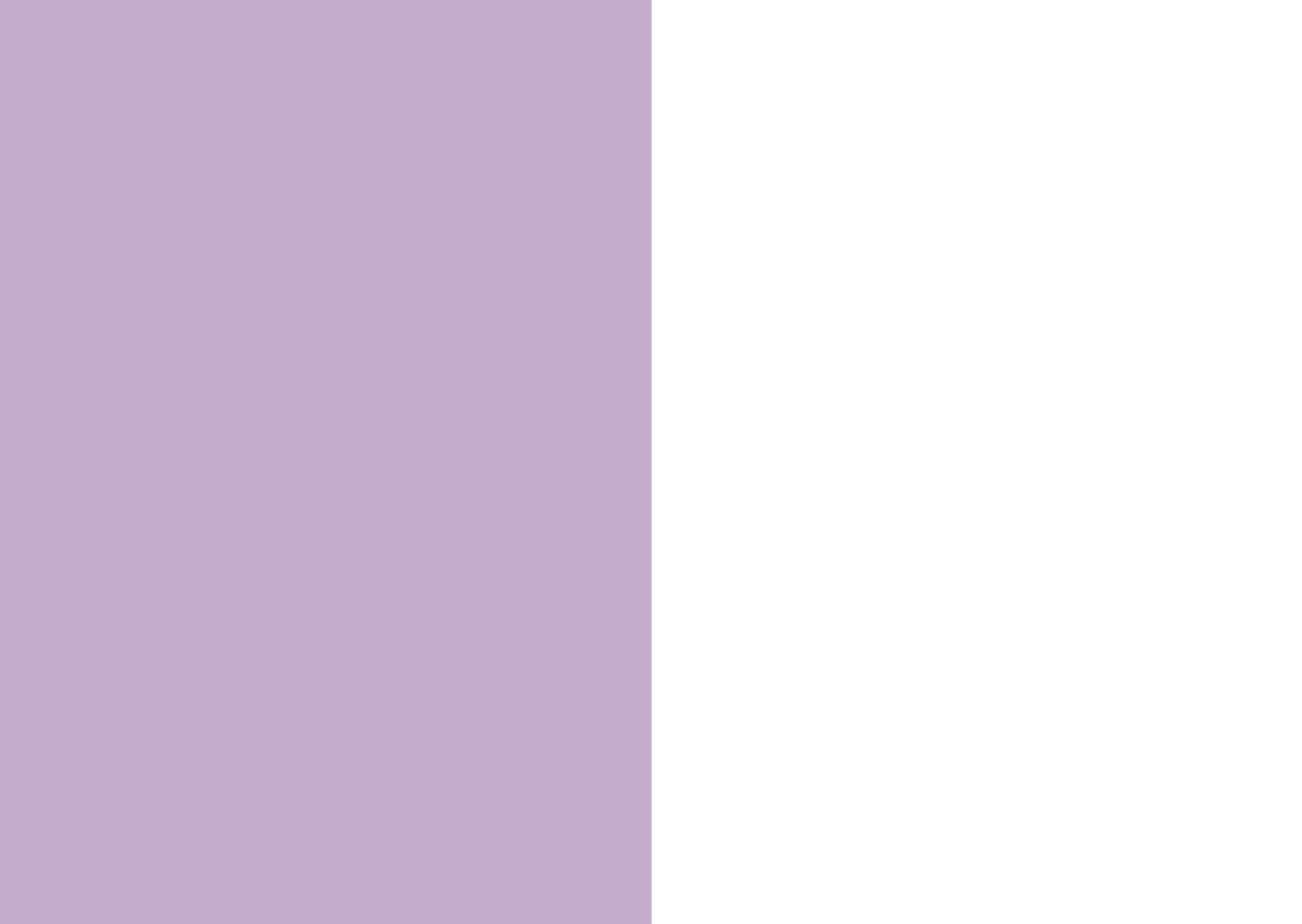
Daarnaast is het huis een doolhof met verborgen kamers in kamers met kleine en grote hoogteverschillen. Het midden van het huis is open met trappen bedekt met tapijt, die naar verschillende niveaus toe leiden, naar onder andere een zitkamer, ontvangstkamer en een muziekkamer. De trappen hebben een imponerend effect door het tapijt en het effect dat het licht creëert dat door de grote ramen naar binnenkomt. Horta maakte maximaal gebruik van het licht aan de hand van grote dakramen en experimenteerde met de combinatie van bakstenen met glas en staal. De honingkleurige essenmeubels in de eetkamer werden gecombineerd met witte bakstenen, die nieuw waren voor die tijd. Het huis is op zichzelf decoratief en naast de versierde meubels zijn er verder geen accessoires meer nodig. Het huis is de kunst. De ronde vormen en warme kleuren geven een veilig en huiselijk gevoel, wat ik bij architectuur van tegenwoordig vindt ontbreken.

(Horta, 1901)

We zijn aangekomen bij het einde van het hoofdstuk “Waar je nu niet zonder kan” en op de vraag “Waarom men tegenwoordig nog steeds de drang heeft om te vluchten?” geef ik het antwoord dat verlangen om te vluchten eigenlijk nooit meer weg is gegaan. Er vinden namelijk altijd grote maatschappelijke problemen plaats. De thema’s waar we nu mee te maken hebben zijn de hoge prestatiedruk en de angst voor de klimaatcrisis met al zijn gevolgen. De kunststroming Arts & Crafts hebben geprobeerd om in die tijd de industrialisering op grote schaal tegen te houden, maar het belang van het kapitalisme heeft hen voorbijgestreefd. “Waar gaat die vlucht nu dan naartoe?” Deze vlucht zit in het “tussen.” Daar waar men niet kan kiezen en wanneer je je in het “tussen” begeeft je beide aan kunt raken. Van Eyck zijn architectuurtaal kent hiervoor vier begrippen. Het eerste begrip is het duofenomeen; dat je niet kunt kiezen tussen de twee. De relativiteit is het bij elkaar brengen van twee contrasterende dingen die bij elkaar horen en de reciprociteit gaat over iets voor een ander betekenen en tegelijkertijd dat zij ook iets voor jou betekenen. Als laatste komt de identiteit die over de twee contrasterende dingen gaat die bij elkaar horen, zoals deel en geheel en die elkaar hierdoor versterken, omdat hun eigenschappen zo het krachtigst naar voren komen.

*Afbeelding 12:
Het huis van Art Nouveau architect Victor Horta met de trap naar de eetkamer toe.
(Foto: Hortamuseum)*

de Zoektocht

naar vriendelijkheid

Nu we weten waarvan en waarnaartoe men probeert te vluchten, vraag ik mijzelf af of er niet iets is in je dagelijkse leven waar je gemakkelijk naartoe kunt vluchten, want je gaat niet zomaar op vakantie naar een ver oord. Eerder benoemde ik de vijf vormen van escapisme uit de Romantiek. Tijdens mijn onderzoek kwam ik achter een nieuwe vorm van escapisme. Deze zesde vorm is namelijk vriendelijkheid. “Waar kan ik deze vriendelijkheid vinden?” En waarom ben ik ervan overtuigd dat vriendelijkheid het antwoord is?

het Verspreiden van vriendelijkheid

De vriendelijkheid waar ik het over heb zijn de kleine dingetjes die onbewust een groot verschil maken en jezelf en anderen verder helpen. Ik denk dat de wereld hierdoor een mooiere plek zal worden. Tegenwoordig zijn mensen zo erg in zichzelf gekeerd dat ze vergeten wie er om hen heen zijn en wat er om hen heen gebeurt. Men denkt nu aan wat het beste is voor zichzelf, maar in je eentje ga je het niet redden. Mensen zagen vroeger in dat ze gemeenschappelijke belangen hadden en dat is nu verdwenen. Men zou meer naar elkaar om moeten kijken, kennis delen en samenwerken in plaats van met elkaar te concurreren. Samen maakt sterk, creatief en dat je dingen ziet waar je anders niet op was gekomen. Ergens bij horen geeft een reden van bestaan. Het verspreiden van vriendelijkheid is simpel, want iedereen kan het doen. Ik daag je uit om vandaag nog iets liefs voor een ander te betekenen. Bel je oma op, kook wat extra, zodat die student naast je vanavond niet meer hoeft te koken of maak een lekker kopje koffie voor je partner. Vriendelijkheid wordt beloond en een van de beloningen is dat je er zelf ook gelukkiger van wordt. Ik glimlach altijd naar mensen. Dat heb ik altijd al gedaan. Het maakt niet uit of ik je wel of niet ken, maar ik vind dat belangrijk. Als ik het zelf even niet meer zie zitten en er iemand mij een glimlach geeft, krijg ik daar genoeg positieve energie van om mezelf weer bij elkaar te kunnen rapen. Het is toch leuk om iets voor een ander te doen? Ik vind het heerlijk als de deur voor mij wordt opgehouden, maar ook als ik een ander een complimentje geef.

Op de webpagina van "NeuroElfje" (2021), een website over neurodiversiteit en activisme, over *Wat is vijandige architectuur en waarom is het validistisch?* wordt uitgelegd hoe in de stedenbouwkunde een strategie is ontstaan waarmee de omgeving zo wordt ingericht dat deze het gedrag van mensen kan sturen. Dit wordt vijandige architectuur genoemd en is niet bepaald vriendelijk. Deze vorm van architectuur is gericht op het weghouden van daklozen en hangjongeren. Er worden doelbewust bankjes en stoelen ontworpen die het niet mogelijk maken om op te kunnen liggen en het oncomfortabel maken om er voor langere tijd op te zitten. Daarnaast worden er op sommige plekken met opzet geen of te weinig bankjes geplaatst. Denk maar aan bankjes met armleuningen. Niks mis mee zou je denken, want ze zijn een hulpmiddel en geven dat extra zetje voor ouderen om weer van de bank op te kunnen

staan. Maar hierdoor is het niet meer mogelijk om op het bankje te gaan liggen, wat een slaapplek voor zwervers is. Evenzeer heb je de vensterbanken in raamkozijnen waar pinnen, metalen punten en scherpe randjes aan worden bevestigd met als gevolg dat mensen dan maar op de grond moeten gaan zitten. Of sta-leuningen die met opzet oncomfortabel ontworpen zijn, zodat men niet lang zal blijven, omdat het geen zitplek is. De houding die je lichaam aanneemt op de sta-leuning is ook nog eens slecht voor je.

Ik kan niet geloven dat men iets creëert wat kwaadaardig is. Er zijn dus ontwerpers die bewust onvriendelijkheid verspreiden. Tegelijkertijd kun je ook zeggen dat dit een geslaagd ontwerp is, want het is ze gelukt om mensen uit te sluiten. De ontwerpers hebben het kunnen veranderen in een onvriendelijke plek, waar men niet graag komt of blijft hangen. Naast hangjongeren en daklozen worden mensen met fysieke beperkingen hierdoor ook geraakt. Zij kunnen door verhogingen op de weg niet overal komen met hun rolstoel of rollator. Bovendien zijn voor hun zitgelegenheden in de openbare ruimte heel erg belangrijk om op kunnen uit te rusten. De vijandelijke architectuur zorgt ervoor dat zij weg zullen blijven. Niet echt vriendelijk in mijn ogen, vind je niet?

Afbeelding 13:
Archisuits van kunstenaar Sarah Ross als reactie op vijandige architectuur.
(Foto: Sarah Ross)

Amerikaans kunstenaar Sarah Ross ontwierp als reactie een serie speciale pakken waardoor het mogelijk werd om te slapen of zitten op vijandig straatmeubilair. De pakken stellen de drager in staat om in of op structuren te passen die zijn ontworpen om ze te ontkennen. De lichtblauwe joggingspakken met op de rug, billen en benen een unieke uitstulping van stof sluiten perfect aan op het vijandige architectuur element. Op de afbeelding kun je zien hoe ervan af nu geslapen kan worden op een bankje met armleuningen. De drager verzet zich niet alleen door aanwezig te zijn, maar ook door comfortabel en ontspannen aanwezig te zijn.

Afbeelding 14:
Pay-bench van kunstenaar Fabian Brunsing als reactie op vijandige architectuur.
(Foto: Fabian Brunsing)

Zo ontwierp Duits kunstenaar Fabian Brunsing een bankje voor in de openbare ruimte waar je vijftig cent voor moet betalen om de metalen pinnen te laten zakken en erop te kunnen gaan zitten. Ik vind het interessant dat hij hier in het “tussen” gaat zitten. Hij begrijpt dat de gemeente geen daklozen aan wil trekken en zet daarom de vijandige architectuur voort. Bovendien vindt hij het net zo belangrijk dat mensen, die het nodig hebben om op uit te kunnen rusten, gebruik kunnen maken

52 van het bankje.

De Nederlandse geschiedkundige, schrijver en opiniemaker Rutger Bregman (2019) heeft het boek *De meeste mensen deugen* geschreven waarin hij in het hoofdstuk “De vergissing van de Verlichting” antwoord geeft op de vraag of we diep van binnen geneigd zijn tot het kwade of tot het goede. In tijden van dreigend verlies ontstaat tederheid en ervaar je de waarde van alles. Rampen brengen daarom juist het beste in ons naar boven. Bregman noemt dit de resetknop die ons terugbrengt naar onze betere ik. Wij mensen zijn groepsdieren. We zijn sociaal en hebben ons hele leven lang elkaar nodig om te kunnen overleven. Van nature zijn wij loyaal naar elkaar toe. Tijdens oorlogen vechten soldaten uiteraard om de strijd te winnen, maar wat nog belangrijker is dan de oorlog winnen is om het samen met je vrienden en familie te doen en het samen te overleven. Je strijdt voor het leven van je naasten. Aangekomen bij het front worden we bang en beginnen we te twijfelen, omdat de mens een diepe afkeer heeft van geweld. De mens is een van de vriendelijkste soorten in het dierenrijk en millennia lang was onze neiging om vreemden te vertrouwen niet zo'n probleem, want als we een vreemdeling tegenkwamen, bleek het ook een gewoon mens te zijn net als wij zelf. Maar tienduizend jaar geleden veranderde dit, omdat de mens zich vestigde op één plek en privébezit uitvond. Vanaf dat moment verloor ons groepsinstinct zijn onschuld. In tijden van schaarste en hiërarchie bleek eigendom vergif te zijn. In de nieuwe wereld bleken vriendelijkheid en xenofobie, angst voor alles wat vreemd, onbekend en ongewoon is, verontrustend dicht bij elkaar te liggen, benoemt Bregman. Mensen willen graag ergens bij horen en hebben er geen probleem mee om zich af te zetten tegen buitenstaanders. Daarnaast vinden we het moeilijk om nee te zeggen tegen de leiders van onze groep.

“Ik denk dat we de geschiedenis van de beschaving kunnen samenvatten als één grote worsteling om te leven met onze grootste blunder. We zijn een dier dat uit zijn natuurlijke omgeving is gerukt” schrijft Bregman.

Invloedrijke denkers uit de Verlichting legden steeds de nadruk op dat de mens een groot vermogen tot empathie en altruïsme heeft. Altruïsme is een handeling, een gewoonte of de bereidheid om iets bij te dragen zonder er zelf baat bij te hebben. Bregman stelt de vraag hoe het kan dat deze filosofen de mooie kanten van de mens zagen en toch met hun verlichte instituties, zoals de democratie, rechtstaat en het bedrijfsleven, uitgingen van een pessimistische kijk vanuit de mens. Waarom bleven ze een negatief mensbeeld koesteren? Deze Verlichtingdenkers geloofden namelijk dat we moeten doen alsof de mens van nature egoïstisch is. We moeten doen alsof ieder mens een bedrieger is, ook als dat helemaal niet het geval is. Dit

53

deed Bregman denken aan het nocebo-effect, een negatief verwachtingseffect. Zou dit de vergissing zijn waarop de Verlichting, en dus de moderne maatschappij, is gegrondvest? Dat we voortdurend uitgaan van een verkeerd mensbeeld? Want sommige dingen kunnen waar worden, als we er maar lang genoeg in geloven. Bijvoorbeeld als politici ervan overtuigd raken dat politiek een cynisch spel is, gaat het ook een cynisch spel worden. En dat is het moment dat het goede van een mens in het kwade verandert. Kan het anders? Kunnen we de rede inzetten, ons verstand gebruiken, om nieuwe instituties te ontwerpen? Instituties die uitgaan van een heel ander mensbeeld? Wat als scholen en bedrijven, ministeries en overheden uitgaan van het goede in de mens? (pp. 293-305)

Het is krachtig hoe wij ons verstand kunnen gebruiken om te reflecteren en te leren van onze geschiedenis. Door deze bevestiging van Bregman kunnen we concluderen dat het “goede” wat in ons zit, zoals het romantische, de empathie en het altruïsme, een natuurlijke eigenschap is die het mogelijk maakt om de wereld echt te kunnen gaan veranderen met vriendelijkheid.

Afbeelding 15:
Badeend van kunstenaar Florentijn Hofman.
(Foto Florentijn Hofman)

de Vlinder

Gelukkig is het grotendeel van de mens nog steeds goedgezind en zijn het een enkeling die direct uitgaan van het kwade. Wanneer ik om mij heen kijk, valt het mij op dat er meer ontwerpers zijn, die net als ik, willen bijdragen aan het verspreiden van geluk. Denk maar aan de grappige en veelkleurige Happy Socks. Happy Socks is in 2008 opgericht door twee Zweedse vrienden, Victor Tell en Mikael Söderlindh, die beiden de visie hadden om geluk te verspreiden met het omtoveren van een alledaags kledingstuk in een kleurrijk designstuk. De sokken zijn mooi en lelijk tegelijkertijd en wat ze sowieso doen is je aandacht trekken en een grijs bezorgen. Net zoals wildbreien, dat een vorm is van tijdelijke street art waarbij personen lapjes in of aan elkaar haken, breien of naaien om die vervolgens door de stad te verspreiden. Het idee is om publieke objecten, zoals bomen en paaltjes, te versieren, personaliseren en mooier te maken met de kleurrijke breiwerken.

In een uitzending van “NOS Met het Oog op Morgen” was Nederlandse kunstenaar Florentijn Hofman (2022) te gast waarin hij sprak over zijn veertien tot zesentwintig meter hoge kunstwerk. De gele badeend dobert van de ene naar de andere haven in een wereldstad. De eend drijft op onzichtbare palen en motoren die de eend groot en opgeblazen houden. De drijvende eend staat symbool voor

(Hofman, 2021)

vriendelijkheid en kent geen grenzen, discrimineert niet en heeft geen politieke betekenis. Het doel van de reusachtige badeend is om overal ter wereld de aandacht te richten op conflicten en die door zijn aanwezigheid proberen te verlichten. Naast de rubberen badeend heeft Hofman nog meer gigantische kunstwerken gecreëerd waarmee hij mensen even uit hun dagelijkse routine wil halen. Zijn doel is om met zijn kunstwerken de mens zijn drukke leven voor even te laten vergeten en te vragen om stil te staan en gewoon in het moment te zijn. Zijn kunstwerken zijn grappig en luchtig, maar ook met een klein laagje kritiek en bewustwording over actuele problemen in de wereld. Al zijn werken zijn reusachtig, omdat je door een andere schaal verwonderd en vervreemd kunt raken. Je kunt dan letterlijk afstand nemen en het maakt je klein, zodat je je eigen ego even opzij kunt plaatsen.

De Happy Socks, het wildbreien en de badeend brengen vriendelijkheid en zijn daarom voorbeelden van korte indrukken die leiden tot een klein moment van afstand nemen van die dagelijkse sleur. Het is een vluchtmomentje uit die routine die je stil laat staan bij de leuke en toevallige dingen die er in het leven zijn. Ze maken je vrolijk en daar zit die vriendelijkheid in waarna ik op zoek ben. Deze kunstwerken staan gelijk aan het positieve effect dat je ervaart wanneer een vreemde een glimlach met je deelt of je een complimentje geeft. De Amerikaanse wiskundige en meteoroloog Edward Lorenz (1995) kwam met de bewering dat de vleugelslag van een vlinder in Brazilië maanden later een orkaan in Texas zou kunnen veroorzaken. Hij schreef hierover in zijn boek *The Essence of Chaos*. Wetenschappelijk gezien is dit niet mogelijk, maar het “vlindereffect” is wel een metafoor voor kleine veranderingen of onregelmatigheden die zich kunnen ontwikkelen tot een groot effect. Denk maar aan nare gebeurtenissen uit het verleden die nog steeds effect hebben op generaties van nu of een daad van vriendelijkheid die anderen inspireert om ook iets aardigs te doen. Zij zullen ook weer iets vriendelijks betekenen en inspireren er zo nog meer mensen mee en ga zo maar door. Zelfs het grootste effect komt voor uit die kleine dingetjes. Hoe mooi zou het zijn om een klein beetje vriendelijkheid uit te laten groeien tot een groots effect?

Afbeelding 16:
Het theekransje in het centrum van Zwolle.
(Foto: eigen beeld)

Heb je weleens gehoord van “vlindermomentjes”? Psycholoog Tony Crabbe (2016), auteur van het boek *Nooit meer te druk*, schrijft over deze toevallige momentjes van geluk die zomaar ontstaan op je dag, mits je ze ook echt toelaat. Deze gaan over onvoorspelbare momenten, zoals een oude bekende tegen komen en er op dat moment ook de tijd voor nemen om er een praatje mee te maken of wanneer de zon eindelijk schijnt te besluiten om lekker op het balkon te gaan zitten met een boek in plaats van de badkamer te gaan poetsen. Maar helaas razen we hier al te snel aan voorbij. Misschien valt het ons wel op, maar maken we er geen tijd voor om het aan te nemen, omdat we volgens ons gevoel en agenda nog zoveel meer te doen hebben.

Een van de experimenten voor mijn afstudeerproject over intenties in de openbare ruimte is het theekransje dat ik georganiseerd heb. Op een weg waar mensen vooral komen, omdat ze onderweg zijn naar een volgende plek, vond ik een stroomkastje dat zich laag aan de grond bevond. Deze plek is een non-space met veel gras en zou een mooie picknickplek kunnen worden. Ik wil anderen uitnodigen om dat ook in te zien. Voorbijgangers vroeg ik met een glimlach of ze misschien een theetje met mij wilde drinken. Dit is ook een “vlindermomentje.” Het is vrolijk en simpel, zoals de badeend van Hofman, maar met een boodschap gericht op de prestatiedruk.

Aan achttien voorbijgangers zowel op de fiets of te voet heb ik deze vraag gesteld en hiervan waren er drie die hiervoor in waren. Een van hen was op dat moment eigenlijk heel druk, maar nam toch de tijd voor mijn experiment en hierdoor ervaarde zij na afloop meer rust. Ze vonden het wel een beetje apart, maar na verloop van tijd realiseerden ze zich hoe leuk het eigenlijk is om contact te maken met een vreemde. Ik heb hier een “vlindereffect” gestart. Hopelijk heb ik hen uitgenodigd tot meer vriendelijkheid, want zij waren ook toe aan meer van deze positieve, spontane momenten gedurende hun dag. Hen viel ook op dat men in de openbare ruimte voornamelijk muziekoortjes draagt en bezig is met zijn telefoon.

Zo zijn er nog meer manieren om vriendelijkheid te creëren en plaatsen te vinden waar je vriendelijkheid kunt creëren, zoals steenmannetjes die worden gebruikt om het pad te kunnen herkennen. Wanneer je een wandeling maakt in de bergen, kom je altijd op elkaar gestapelde stenen tegen. Men neemt stenen tijdens de wandeling mee voor het volgende steenmannetje om zo aan de volgenden te laten weten dat ze zich op de juiste route bevinden. Of guerrilla gardening, dat erop gericht is om de openbare ruimte op te fleuren met meer groen. Men plant zaadjes voor bloemen of plaatst planten op rest stukjes in de openbare ruimte. Het hoeft maar een klein beetje grond te bevatten om er iets te laten groeien en het zorgt meteen voor een meer vriendelijkere omgeving. Het mooie aan de natuur is dat zij zich, net als het “vlindereffect”, kan vermenigvuldigen. Door de bijen die op de bloemen afkomen, vindt er bestuiving en bevruchting plaats waardoor er nog meer bloemen bij zullen komen en dit is het begin van een nog groter effect. Mijn moeder strooit elk jaar weer klaprozenzaadjes in de berm, met als gevolg dat lange stukken fietsen langs weilanden minder saai wordt. Daarnaast is mijn moeder ook een van de mensen die zwerfstenen beschildert met een tekst, patroon, symbool of afbeelding om ze vervolgens in de openbare ruimte neer te leggen. Zodra iemand de vrolijke zwerfsteen heeft gevonden, neemt die die met zich mee en wordt deze weer op een andere plek neergelegd. Zo gaan net als de eend deze zwerfstenen ook op reis en zorgen ze voor dat beetje dagelijkse vriendelijkheid waar je onbewust naar verlangt.

We zijn aangekomen bij het einde van dit hoofdstuk over mijn zesde vorm van escapisme. Het antwoord op de deelvraag “Waar kan ik deze vriendelijkheid vinden?” kan beantwoord worden door jezelf te vertragen, je open te stellen en daardoor je omgeving beter waar te nemen en je te verwonderen over alle leuke initiatieven die je medemensen al gecreëerd hebben en waar jij nu ook deel van uit kunt maken en aan kunt bijdragen. De reden dat ik ervan overtuigd ben dat vriendelijkheid het antwoord is, komt doordat een ander gelukkig maken jezelf ook gelukkiger maakt. Daarnaast zijn wij groepsdieren die de zin van het leven uit het samen zijn halen. Bregman heeft laten zien dat de mens van nature goed is en ook het beste voor heeft voor zijn medebewoners. Stel jezelf een wereld voor waarin iedereen vriendelijk is voor elkaar, daarin zou je toch het liefst willen wonen?

de Conclusie

Tijdens de Romantiek weigerde men zich nog langer te laten leiden door de rede. Vanaf dat moment ontstond er de ruimte om naar het eigen gevoel te luisteren. Daarnaast was er kritiek op de industriële revolutie die de mens deed veranderen in een machine. Toen waren de mensen al op zoek naar een meer rustigere en warmere plek. Men trok zich terug in verhalen uit het verleden en moedigde het nationalisme aan. Zij verlangden naar het exotisme, omringde zich met de natuur en droomde over hun fantasieën. Het verlangen om te vluchten is na deze periode nooit meer verdwenen en alleen maar meer gevoed door steeds groter wordende maatschappelijke problemen. De thema's waar in deze scriptie de focus op lagen waren de prestatiedruk en de angst voor de gevolgen van de klimaatcrisis. Destijds heeft de Arts & Crafts beweging nog geprobeerd om mensen te overtuigen om zich tegen de industrialisering te keren.

De behoefte om te vluchten naar een meer vriendelijkere wereld is nu heviger dan ooit tevoren. In de architectuur vind je die vriendelijkheid terug in het "tussen", de relativiteit, van Van Eyck, daar waar een zachte overloop plaatsvindt tussen twee uitersten. In het "tussen" vind je de balans terug, omdat dit het evenwichtspunt is tussen twee contrasten. Het ene contrast betekent iets voor de ene persoon, zodat het andere contrast weer iets kan betekenen voor de ander. Hierdoor krijg je een omgeving die voor iedereen iets kan betekenen en als fijn ervaren wordt en dat is vriendelijkheid. Vriendelijkheid is wederkerig, dus op welke manier je ook vriendelijkheid geeft, zal ook jij hier uiteindelijk gelukkiger van worden.

Ik wil daarom met het "vlindermoment," zoals hoe Hofman dat heeft bewerkstelligd met zijn badeend, mensen uit hun dagelijkse routine halen en vriendelijkheid bezorgen. Het is een korte vlucht die je aan het lachen maakt, waardoor jij die pauze in je dag hebt die het leven zo leuk maakt en je elke dag doet verlangen naar het volgende vrolijke moment. Want de mens is van nature goedaardig en wil alleen maar het beste voor zijn medemens, zoals Bregman ons heeft geleerd.

Het antwoord waarop ik ben uitgekomen op mijn hoofdvraag: "Hoe krijg ik vriendelijkheid in de openbare ruimte?" is vriendelijkheid uitdelen. Dit zit hem in de kleine handelingen, zoals de guerilla gardening en de zwerfstenen verspreiden. Want hierdoor wordt elke keer weer een beetje meer vriendelijkheid doorgegeven. Hierin vind je ook de reciprociteit van Van Eyck, want het is een vicieuze cirkel. Zoals het "vlindereffect," want zodra jij de ander gelukkig maakt wordt dit doorgegeven aan de volgende persoon. Uiteindelijk zal deze vriendelijkheid door jouw altruïsme en dat "vlindermomentje" ook weer bij jou terugkeren. De vriendelijkheid zal zich vermenigvuldigen en vervolgens zal een vloedgolf aan vriendelijke momentjes ontstaan die de prestatiedruk en angst voor de gevolgen van de klimaatcrisis doen wegspoelen, doordat er meer geduld en liefde zal ontstaan voor onszelf, elkaar en de omgeving. Men trok zich altijd terug naar binnen, omdat het daar veilig was, maar ik wil een "tussen" creëren in de openbare ruimte, tussen het binnen en het buiten, daar waar het vriendelijk is en men naartoe kan vluchten. Vriendelijkheid is iets onzichtbaars en tegelijkertijd ook het meest zichtbare wat de mens ooit zal ervaren.

de Literatuurlijst

1. Kloos, W. (1891). Literaire kroniek. Over Verzen van Herman Gorter. *De Nieuwe Gids, Jaargang 6*, 139-149. Geraadpleegd op 17 april 2023, van https://www.dbnl.org/tekst/_nie002nieu06_01/_nie002nieu06_01_0010.php
2. Koops, E. (2021, 28 januari). Romantiek (ca.1790-1850) – Kenmerken van de stroming. *Historiek*. Geraadpleegd op 17 april 2023, van <https://historiek.net/romantiek-kenmerken-reactie/82638/>
3. El Born Centre de Cultura i Memòria (2016). *El Born Market*. Geraadpleegd op 17 april 2023, van <https://elbornculturaimemoria.barcelona.cat/en/explore/el-born-market/>
4. Kroll, L. (1987) Vriendelijke architectuur, *An Architecture of Complexity* (pp. 124). Cambridge, Verenigd Koninkrijk: MIT Press.
5. Montijn, I. (2002). *Naar buiten! Het verlangen naar landelijkheid in de negentiende en twintigste eeuw*. Amsterdam, Nederland: SUN.
6. Ker, A. D. (2020). MFO-Park · Zurich, Switzerland. *IGNANT*. Geraadpleegd op 17 april 2023, van <https://www.ignant.com/2020/02/13/mfo-park-zurich-switzerland/>
7. Van Eyck, A. (2004). De ontdekking van de ruimte. Heynen, Loeckx, De Cauter, & Van Herck. (Red.), *'Dat is architectuur' Sleutelteksten uit de twintigste eeuw* (pp. 782-789). Rotterdam, Nederland: Uitgeverij 010.
8. Van Eyck, A., & Visser, C. (1960-1961). De milde raderen van de reciprociteit. *Forum, nr. 6-7*, 56-58. Geraadpleegd op 17 april 2023, van <http://www.nago.nl/object.php?id=453>
9. Kunstbus (2016, 25 oktober). *Structuralisme*. Geraadpleegd op 17 april 2023, van <https://www.kunstbus.nl/architectuur/structuralisme.html>
10. Hortamuseum. (z.d.). *De Art Nouveau*. Geraadpleegd op 17 april 2023, van <https://www.hortamuseum.be/nl/ontdekken/de-art-nouveau>
11. NeuroElfje. (2021, 13 oktober). *Wat is vijandige architectuur en waarom is het validistisch?* Geraadpleegd op 17 april 2023, van <https://neuroelfje.nl/activisme/validisme/vijandige-architectuur/>
12. Bregman, R. (2019). De vergissing van de Verlichting, *De meeste mensen deugen* (pp. 293-305). Amsterdam, Nederland: de Correspondent.
13. De Jong, W. (Presentator) (2022, 13 september). Florentijn Hofman over nieuwste kunstproject: 'Ik maak grote dingen, zodat jij afstand kan nemen.' [Radio fragment] NPO Radio 1. Met het Oog op Morgen. Hilversum, Nederland: NOS. Geraadpleegd op 17 april 2023, van <https://www.nporadio1.nl/nieuws/cultuur-media/c709b25e-6577-4476-a65a-b110d10a1fec/florentijn-hofman-over-nieuwste-kunstproject-ik-maak-grote-dingen-zodat-jij-afstand-kan-nemen>
14. Lorenz, E. N. (1995). *The Essence of Chaos*. De Verenigde Staten: CRC Press.
15. Crabbe, T. (2016). *Nooit meer te druk. Een opgeruimd hoofd in een overvolle wereld*. Amsterdam, Nederland: Luitingh-Sijthoff.

de Afbeeldingen

1. Nieuwe Meerbode. (2020). *Weer vrachtwagen klem onder viaduct Hornweg* [Foto]. Nieuwe Meerbode. Geraadpleegd op 17 april 2023, van <https://www.meerbode.nl/weer-vrachtwagen-klem-onder-viaduct-hornweg/>

2. Friedrich, C.D. (1824-1825). *Ruins of the Eldena Monastery near Greifswald* [Schilderij]. Gallerix.ru. Geraadpleegd op 17 april 2023, van <https://gallerix.org/storeroom/862540582/N/2764/>

3. El Born Centre de Cultura I Memòria. (2016). *Memòria* [Foto]. El Born Centre de Cultura I Memòria. Geraadpleegd op 17 april 2023, van https://elbornculturaimemoria.barcelona.cat/wp-content/uploads/2017/07/memoria_el-born-ccm_2016.pdf

4. Van de Laar, S. (2023). *Paddentrek over een olifantenpaadje in het centrum van Zwolle* [Experiment]. Eigen beeld.

5. LEVS architecten. (2020, 16 december). *De Schrijvers: een tuinstad voor de 21e eeuw* [Illustratie]. LEVS architecten. Geraadpleegd op 17 april 2023, van <https://www.levs.nl/nieuws/de-schrijvers-eeen-tuinstad-voor-de-21e-eeuw>

6. en 7. Ker, A. D. (2020). *MFO-Park · Zurich, Switzerland* [Foto]. IGNANT. Geraadpleegd op 17 april 2023, van <https://www.ignant.com/2020/02/13/mfo-park-zurich-switzerland/>

8. Wood, C.J. (2016). *Sunken area with recycled glass floor MFO-Park* [Foto]. Wikipedia. Geraadpleegd op 17 april 2023, van https://en.wikipedia.org/wiki/MFO-Park#/media/File:MFO_Park_2016-09-25_11.20.35.jpg

9. Van de Laar, S. (2023). *De vriendschapsslurf* [Meubel]. Eigen beeld.

10. Van Esch. (2021, 3 mei). *EFTELING - Parkplanet* [Foto]. Pinterest. Geraadpleegd op 17 april 2023, van <https://www.pinterest.com/pin/540291286550070244/>

11. Zien. (2021, 30 juni). *Burgerweeshuis Amsterdam - Aldo van Eyck* [Foto]. Zien360. Geraadpleegd op 17 april 2023, van <https://zien360.nl/virtuele-tour-burgerweeshuis-amsterdam-aldo-van-eyck/>

12. Horta, V. (1901). *Woning en atelier* [Interieur]. Horta Museum. Geraadpleegd op 17 april 2023, van <https://www.brusselsmuseums.be/nl/musea/horta-museum>

13. Ross, S. (2022). *Sarah Ross defies hostile + inaccessible architecture with satirical jogging outfits* [Meubel]. Designboom | architecture & design magazine. Geraadpleegd op 17 april 2023, van <https://www.designboom.com/art/sarah-ross-archi-suits-project-los-angeles-11-03-2022/>

14. Brunsing, F. (2008). *Pay & Sit - the Private Bench | Installation* [Meubel]. Fabian Brunsing. Geraadpleegd op 17 april 2023, van <http://www.fabianbrunsing.de/>

15. Hofman, F. (2021, 5 februari). *7 absurde verhalen uit de kunstwereld* [Beeldhouwerk]. Kunstpunt Groningen. Geraadpleegd op 17 april 2023, van <https://www.kunstpunt groningen.nl/blog/7-absurde-verhalen-uit-de-kunstwereld/>

16. Van de Laar, S. (2023). *Het theekransje in het centrum van Zwolle* [Experiment]. Eigen beeld.

“Vriendelijkheid is
iets onzichtbaars
en tegelijkertijd ook
het meest zichtbare
wat de mens ooit
zal ervaren.”

Mijn scriptie is een onderzoek naar de hedendaagse drang in het westen om te vluchten van de prestatiedruk en hoe ik ervan overtuigd ben geraakt dit met vriendelijke interieurarchitectuur op te kunnen lossen. Zo'n tweehonderdvijftig jaar geleden vond er ook al zo'n "escape" plaats. Men trok zich toentertijd terug in fantasieën, het verleden, nationalisme, de natuur en het exotisme. Is er aan deze vlucht eigenlijk wel toegegeven of is deze nooit vervuld en altijd blijven bestaan?

Tijdens mijn onderzoek kwam ik achter een nieuwe vorm van escapisme die om onze aandacht roept. We verlangen allemaal naar een plek waar we liefdevoller voor onszelf, elkaar en onze omgeving zijn. Een meer hartelijke wereld is waar we naartoe willen vluchten. Kan ik als ruimtelijk ontwerper dit verlangen geen plekje geven in ons dagelijks leven? Waar is deze vriendelijkheid te vinden en waarom ben ik er zo van overtuigd dat vriendelijkheid het antwoord is om ons eindelijk te kunnen verlossen van deze vlucht?